
ОРАП М.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, докторант кафедри
загальної та
соціальної психології,
Східноєвропейський
національний
університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено теоретичні засади та аналіз емпіричного дослідження мовленнєвого досвіду особистості. Останній розглядається як структурно-функціональна система, що характеризується певним рівнем організації. Процесуальні характеристики організації мовленнєвого досвіду виявляються у диференціації елементів внутрішньої та інтеграції елементів зовнішньої структури мовленнєвого досвіду.

Ключові слова: мовлення, мовленнєвий досвід, організація, диференціація, інтеграція.

В статье освещаются теоретические предпосылки и анализ эмпирического исследования речевого опыта личности. Последний рассматривается как структурно-функциональная система, которая характеризуется определенным уровнем организации. Процессуальные характеристики организации речевого опыта определяются в дифференциации элементов внутренней и интеграции элементов внешней структуры речевого опыта.

Ключевые слова: речь, речевой опыт, организация, дифференциация, интеграция.

The article deals with the theoretical foundations and empirical analysis of research the personality's speech experience. Theoretical conceptual model of the speech experience considering it as structural - functional system of personality, characterized by a certain level of organization. Thus, in the speech experience allocated internal and external structure interaction of which allows the personality's speech exploration of the

© ОРАП М.О., 2014

world. The results of the empirical study show that the organization of the internal structure of speech experience carried on the principle of differentiation. The external structure in the dynamics of its development shows the tendency to integration - the union of previously separate elements into one organized structure and bring it to the optimum number of items. Thus, the organization of speech experience going in the unity of differentiation and integration as the main processes of functioning the system.

Key words: speech, speech experience, organization, differentiation, integration.

Актуальність дослідження. Аналіз теоретичних і практичних наукових розвідок приводить нас до думки про те, що психологічні феномени, що уможливають процес мовленнєвого освоєння світу особистістю з необхідністю організовані у певну систему. За твердженням Л.С.Виготського, у процесі психічного розвитку на місці старих, природних, натуральних зв'язків між функціями приходять нові психічні утворення, котрі умовно називаються психологічними системами, на означення єдності вищого порядку, що виникають із поєднання діяльності ряду елементарних функцій. Таким чином, розглядаючи мовлення з методологічної основи теорії вищих психічних функцій Л.С.Виготського, можна зробити припущення про те, що психологічні структури, котрі забезпечують мовленнєве освоєння світу особистістю, з необхідністю об'єднуються у процесі культурно-історичного розвитку особистості у єдину систему. Такою системою визначається досвід, котрий є втіленням результатів усієї життєдіяльності людини.

Аналіз останніх досліджень. Засадовими для психологічного вивчення досвіду є положення культурно-історичної концепції Л.С.Виготського, згідно з якою досвід розглядається як «життєвий світ» особистості (О.Г.Асмолов, Л.С.Виготський). У когнітивній психології досвід розгляда-

ється як сукупність та репрезентація знань (В.М. Дружинін, У. Найссер, Р. Солсо, Н.І. Чупрікова), у психології особистості — як рефлексивний механізм самоактуалізації (О.М. Лактіонов, К. Роджерс, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб), у психолінгвістиці та психосемантиці — як основа для вербальної концептуалізації (О.Ю. Артем'єва, О.М.Лозова, О.Г. Шмельов, В.Ф.Петренко).

Сучасні дослідження досвіду характеризують його як сукупність знань, умінь і навичок (К.К.Платонов), ментальну модель світу (М.Л. Смульсон), як життєвий світ особистості (Т.М.Титаренко), як інтерпретативні стратегії життя (І.В.Лебедінська, Н.В.Чепелева), діяльність, представлену у свідомості людини (О.В.Турчинов), як систему, що складається із способів, прийомів і правил вирішення завдань (Ю.К. Стрелков). Теоретичні розробки вчених стосуються проблем суб'єктивного (Є.Ю.Артем'єва, І.В.Калінкіна) та суб'єктного досвіду (К.В. Стародубцева, І.С. Якиманська), індивідуального (О.М. Лактіонов, Ю.О. Соколова), особистого (Н.В. Чепелева, І.С. Якиманська) та особистісного (Ю.О. Бірюкова, Н.В. Чепелева), особистого соціального (О.Б. Соболева) та особистого ментального (В.В.Селіванов), життєвого (В.Е. Закревський, П.В. Корнеєв), регуляторного (О.К. Осницький), гендерного (Л.Д. Тодо-

рів), ментального (М.О. Холодная), когнітивного (І.М. Лялюк) та професійного досвіду (Ф.С. Ісмаїлова, О.В. Конєва, Ю.П.Поваренков, Н.І. Стовба, Ю.А.Тукачов, Є.О.Євдокимова). Проблема суб'єктного досвіду розглядається в аспекті активності суб'єкта (О.К. Осницький), особистісного розвитку (І.С. Якиманська), формування духовності особистості (К.В.Стародубцева). Засобом творення досвіду визначається, з одного боку – текст, як засіб організації, осмислення і впорядкування досвіду (Н.В. Чепелева), з другого боку – ментальні структури, репрезентації та простір (М.О. Холодная). У дослідженнях підкреслюється, що зміст індивідуального досвіду складають певні схеми інтерпретації подій та явищ, що опосередковують взаємодію суб'єкта із світом (О.М. Лактіонов, Н.В. Чепелева). Таким чином, виділяють різні види досвіду – особистий, особистісний, суб'єктний, суб'єктивний, життєвий, соціальний, ментальний, індивідуальний. Основною спільною ознакою досліджень є визначення змістом суб'єктного досвіду способів та засобів, що сприяють активній та творчій взаємодії зі світом. Це демонструє поліфункціональність досвіду, а відтак, всеохоплюючу сутність його як психологічного феномена.

Сучасний етап дослідження мовлення характеризується дослідженнями психологічних феноменів мовленнєвої діяльності (О.О. Залевська, І.О. Зимняя, О.О. Леонтьєв), мовленнєвої компетенції/компетентності (Л.І. Божович), мовленнєвих здібностей (Г.В. Ейгер, М.К. Кабардов), мовленнєвої здатності (Г.І. Богін, О.Д. Божович, І.М. Румянцева), мовної особистості (Ю.М. Караулов), мовної та етнічно-мовної картини світу (Ю.Д. Апресян, Г.С. Брутян, Ю.М.Караулов, О.М. Леонтьєв, О.М.Лозова, В.О.Маслова), мовленнєвої культури в системі культури особистості (С.М. Броннікова, В.В. Соколова, Л.В. Сьоміна, Н.І. Політова Л.В. Засєкіна, О.М. Корніяка); мов-

леннєвої соціалізації (М.І. Алексеева-Вовк, В.З.Дем'янков, О.Р.Кісь, Р.Белл, Р.Блакар, Є.Р.Боринштейн, Т.Дейк, Л.П.Крисін, І.О.Стернін), мовленнєвої творчості (Ю.Косоротова).

Таким чином, аналіз теоретичної та практичної літератури продемонстрував, що, з одного боку, у науці накопичені факти про наявність та функціональні особливості мовленнєвих феноменів у свідомості людини, котрі вимагають єдиної теорії, котра б виявила їх спільний вплив на психічну життєдіяльність суб'єкта; а з другого боку – можливість наукового пояснення цих феноменів у площині досвіду людини.

Метою публікації є висвітлення результатів емпіричного дослідження процесуальних характеристик організації мовленнєвого досвіду особистості.

Виклад матеріалу. Ми розглядаємо мовленнєвий досвід як систему, спрямовану на забезпечення мовленнєвого освоєння світу особистістю. Виходячи з структурно - функціонального принципу, ми виділили і емпірично вивчили структуру мовленнєвого досвіду, яку розглядали як синтез внутрішньої і зовнішньої структур. Функцією внутрішньої структури є закріплення, упорядкування та систематизація результатів мовленнєвого освоєння світу за допомогою мовленнєвої здатності, мовленнєвих здібностей, мовленнєвої компетенції та мовленнєвої діяльності. Зовнішня структура спрямована на опосередкування мовленнєвого освоєння особистістю світу на основі мовної картини світу, мовленнєвої компетентності та мовленнєвої культури. Поєднання структурно-функціонального підходу із організаційним детермінує виокремлення провідною характеристикою системи її організацію, що розглядається як певний процес і стан упорядкування структурних елементів системи та приведення їх у відповідність до функцій.

Сучасні наукові уявлення в меж-

ах системно-організаційного підходу (О.О. Богданов, Е.Г. Винограй, Г.Т. Паламарчук, М.І. Сетров) розглядають організацію як категорію, що характеризує джерела функціональності, і, в більш широкому сенсі — ефективності систем у розв'язанні актуальних завдань. Як зазначав Б.Ф. Ломов, «істотною характеристикою багаторівневих систем є відносна автономія кожного із рівнів, які до неї входять, та їх певна супідлеглість. Це становить найважливішу умову саморегуляції системи. Від того, які саме рівні формуються в системі і як вони пов'язані один з одним (який з них є в даних умовах провідним, а який — підлеглим), залежить оперативність та ефективність регуляції» [3, с. 137]. Цим самим Б.Ф. Ломов стверджує, що ефективність системи залежить від рівня її організації — тобто від рівня упорядкованості та взаємного зв'язку між частинами системи.

Таким чином, система описується через наявність-відсутність у неї такої характеристики як організованість, яку Е.Г. Винограй визначає у двох основних аспектах: 1) як властивість системи, що породжує її функціональність (статичний аспект), і 2) як процес, що формує цю властивість (динамічний аспект)» [1, с. 34]. Аналогічну думку висловлює і М.І. Сетров, зазначаючи, що «розкриття законів функціонування і функціональних зв'язків систем і буде розкриттям законів організації» [4, с.25], які повинні формуватись у «вигляді принципів, що відображають об'єктивні закони процесу організації» [4, с.48].

Зазначені параметри, виконуючи функції у організації системи, конкретизуються через характеристики, котрі у найбільш загальному вигляді поділяються на характеристики процесу та властивостей організації. Дана стаття присвячена висвітленню саме закономірностей процесу упорядкування елементів мовленнєвого досвіду у системне ціле.

Емпіричне дослідження структур-

но-функціональних особливостей мовленнєвого досвіду, котрим було охоплено 291 дитину молодшого шкільного віку (середній вік 8,5 років) та 386 осіб зрілого юнацького віку (середній вік 18,5 років), продемонструвало, що провідною характеристикою системи мовленнєвого досвіду є рівень його упорядкованості, тобто узгодженості взаємних зв'язків між елементами внутрішньої та зовнішньої структур. Порівняння статистичної значимості кореляційних зв'язків між рівнями організації елементів внутрішньої структури мовленнєвого досвіду у різних вікових групах, подане у таблиці 1, дозволяє зробити висновки про закономірності динаміки її розвитку.

У вибірці «зріла юність» чітко простежується наявність превалюючих взаємних зв'язків: між мовленнєвою діяльністю і мовленнєвими здібностями та між мовленнєвою здатністю і мовленнєвою компетенцією. У вибірці «діти молодшого шкільного віку» відмінності коефіцієнтів кореляцій між рівнем організації елементів є статистично не значимими і не вказують на наявність істотних відмінностей між силою зв'язків. Відмінності внутрішньої структури мовленнєвого досвіду полягають у характеристиках зазначених зв'язків: у дітей молодшого шкільного віку такі зв'язки однорідні, а у юнаків означаються превалюючі напрями зв'язку, що свідчить про наявність певної упорядкованої та ієрархізованої структури. Таким чином, напрямок розвитку внутрішньої структури полягає у зміні функціональних характеристик внутрішньої структури. Шлях розвитку внутрішньої структури мовленнєвого досвіду полягає у спеціалізації окремих структур, чіткому виділенні їх функцій, тобто — у диференціації. Отже, динаміка розвитку внутрішньої структури мовленнєвого досвіду виявляє тенденцію до упорядкування, що виявляється у ієрархізації елементів, що, у свою чергу, цілком підпорядковується

Таблиця 1.

Модель навчання творчого монологу-розповіді майбутніх учителів німецької мови з використанням прийомів театральної педагогіки.

	Мовленнєва здатність		Мовленнєва компетенція		Мовленнєві здібності		Мовленнєва діяльність	
	МШВ	ЗЮ	МШВ	ЗЮ	МШВ	ЗЮ	МШВ	ЗЮ
Мовленнєва здатність	1	1	0,518** *	0,634** *	0,458** *	0,500** *	0,463** *	0,618** *
Мовленнєва компетенція	0,518** *	0,634** *	1	1	0,500** *	0,518** *	0,479	0,580** *
Мовленнєві здібності	0,458** *	0,500** *	0,500** *	0,518** *	1	1	0,505	0,664** *
Мовленнєва діяльність	0,463** *	0,618** *	0,479** *	0,580** *	0,505** *	0,664** *	1	1

Примітка: * — $p < 0,05$; ** — $p < 0,01$; *** — $p < 0,001$.

принципу диференціації у розвитку систем.

Емпіричне дослідження зовнішньої структури мовленнєвого досвіду ґрунтувалось на визначенні системотвірним фактором функції опосередкування вияву результатів діяльності елементів внутрішньої структури у мовленнєвому освоєнні світу та перебудови внутрішньої структури у зв'язку із змінами елементів зовнішньої структури. За результатами факторного аналізу змінних внутрішнього досвіду у вибірці «діти молодшого шкільного віку» було виділено шість факторів зовнішньої структури. Аналіз змісту факторів дозволив означити їх як «інтелектуальний», «креативний», «комунікативний», «операційний», «інструментальний», «варіативно-гнучкий». Факторний аналіз у вибірці «зріла юність» дозволив виявити латентні змінні зовнішньої структури, які означені як «інтерпретативний», «регулятивний» та «інструментальний» фактори. Аналіз змісту факторів виявив їх відповідність функціям елементів зовнішньої структури: мовній картині світу, мовленнєвій культурі та мовленнєвій компетентності відповідно. Порівняння факторів зовнішньої

структури у двох вибірках дає змогу стверджувати, що динаміка останньої відбувається як інтеграція — шляхом об'єднання окремих частин у єдине ціле. При цьому, частини не механічно зливаються одна з одною, а діалектично змінюються, набуваючи при цьому нової якості. Генералізація елементів приводить до появи трьох факторів у юнацькому віці, які виявляють чітку спрямованість на опосередкування мовленнєвого освоєння світу особистістю. Мовна картина світу, мовленнєва культура та мовленнєва компетентність опосередковують зовнішній вияв змісту внутрішньої структури та впливають на її структурно-функціональні та динамічні характеристики.

Один із універсальних законів розвитку полягає в наступному: «Всюди, де є розвиток, він іде від станів відносної глобальності і відсутності диференціації до станів більшої диференційованості, артикульованості та ієрархічної інтеграції. Органічний розвиток — це завжди поступово збільшувана диференціація, ієрархічна інтеграція та централізація всередині генетичного цілого» [5, с.71]. А зниження досягнутого рівня ди-

ференційованості та інтегрованості системи означає, відповідно, її регрес, деградацію. Як зазначають дослідники (Н.І. Чупрікова, О.М. Поддьяков), даний закон характеризує розвиток будь-яких цілісних систем — організмів, індивідів, соціальних спільностей тощо. Таким чином, розвиток будь-якої системи може бути зрозумілим у термінах диференціації — інтеграції, що передбачають як збільшення складності системи і ступеня спеціалізації і сегрегації її підсистем, так і їх взаємодію, що забезпечує цілісність системи в цілому. У ствердженні того, що процеси диференціації та інтеграції забезпечують організацію мовленнєвого досвіду особистості ми ґрунтуємось на ідеї Л.С. Виготського. Розрізнення двох планів мовлення — внутрішнього, семантичного та зовнішнього, фазичного дозволило Л.С. Виготському означити діалектику їх розвитку: «Смислова сторона мовлення розвивається від цілого до частини, від речення до слова, а зовнішня сторона мовлення йде від частини до цілого, від слова до речення» [2, с. 963]. У безперервному та взаємопов'язаному потоці цих процесів відбуваються і структурні зміни досвіду. Беручи до уваги виділені Л.С. Виготським структури свідомості — зовнішню та внутрішню, та шлях їх розвитку — внутрішньої — від цілого до частин, а зовнішньої — від частин до цілого, ми можемо стверджувати, що розвиток внутрішньої структури мовленнєвого досвіду здійснюється шляхом диференціації нерозділеного цілого на окремі структурні частини з чітким виділенням їх функцій, а розвиток зовнішньої структури мовленнєвого досвіду відбувається за допомогою інтеграції — як об'єднання окремих частин у єдине ціле, укрупнення частин і появу нової якості.

Висновки. Таким чином, наявність двох процесів у організації систем — диференціації та інтеграції, та визначення нами двох структур мовленнєвого досвіду, одна з яких є

внутрішньою, а друга — зовнішньою, дозволяє говорити про те, що динаміка розвитку внутрішньої структури досвіду полягає у диференціації — тобто розмежуванні, уточненні функцій, отже, виділенню окремих складових структури та їх ієрархізації. Внутрішня структура мовленнєвого досвіду спрямована на обробку та упорядкування мовних та мовленнєвих знань, а зовнішня структура — на обробку та упорядкування інформації, що здобувається у процесі мовленнєвого освоєння світу, представленій у мовленнєвій формі. Як наслідок — саме зовнішня структура виступає опосередковувачим фактором у процесі мовленнєвого освоєння світу особистістю. Відтак, більш організованим внутрішнім мовленнєвим досвідом буде той досвід, який характеризується наявністю чітко означених структурних елементів. Зовнішня структура мовленнєвого досвіду, яка пов'язана із виявленням назовні змісту внутрішньої структури виявляє тенденцію до інтеграції — тобто до об'єднання раніше окремих елементів у єдину організовану структуру і приведення її до оптимальної кількості елементів, їх тісного взаємозв'язку, до перетворення частин на єдине ціле. Таким чином, більш організованою зовнішньою структурою виявляється та структура, у якій виділяється невелика кількість взаємопов'язаних, істотно змістовно навантажених частин, функції яких є взаємодоповнюючими та взаємозалежними. Як зазначав Б.Ф. Ломов, «у реальному процесі психічного розвитку обидва варіанти — інтеграції та диференціації — виступають у діалектичному взаємозв'язку» [3, с. 159]. Таким чином, процесуально мовленнєвий досвід розвивається у єдності інтеграційно-диференціальних процесів: динаміка внутрішньої структури полягає у переході від гомогенного цілого до чітко диференційованих частин, динаміка зовнішньої структури — в об'єднанні окремих частин у інтегровану цілісність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Винограй Э. Г. *Общая теория организации и системно-организационный подход* / Э. Г. Винограй. – Томск : Изд-во ТГУ, 1989. – 236 с.
2. Выготский Л. С. *Психология развития человека* / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2006. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
3. Ломов Б. Ф. *Некоторые принципы системного подхода. Методологические основы системного подхода в психологии : Хрестоматия* / Сост. И. В. Герасимова. – Владивосток : ДВГМА, 1999. – С. 19 – 25.
4. Сетров М. И. *Основы функциональной теории организации* / М. И. Сетров. – Л. : Наука, 1972. – 164 с.
5. Чуприкова Н. И. *Психология умственного развития: принцип дифференциации* / Н. И. Чуприкова. – М. : АО «СТОЛЕТИЕ», 1997. – 480 с.